

De kemphaan is niet voor altijd verloren

Kemphanen zijn tegenwoordig schaarse broedvogels in West-Europa. Met het oprukken van de intensieve landbouw waren de hennetjes de eerste weidevogels die het veld ruimden. Van de grote aantallen kemphanen die tot aan de jaren vijftig in West-Europa baltsten en broedden is nu minder dan 10% over. De hanen hebben Zuidwest-Friesland verruild voor Wit-Rusland. Maar ze zouden kunnen terugkeren.

Hij is schaars geworden, de kemphaan, maar hoe schaars? De laatste schattingen voor West-Europa, gemaakt in 2006 door de Deen Ole Thorup, stokten bij 2000 broedende hennetjes. De meest recente schatting van SOVON voor Nederland komt uit op enkele tientallen kemphennen. Dat is buitengewoon schaars, zeker als je je realiseert dat duizenden kemphanen elk jaar vanuit West-Afrika door West-Europa trekken. De meeste van deze doortrekkers blijven niet in West-Europa. Ringonderzoek – gepresenteerd door Leo Zwarts in het prachtige boek over de Sahel *Living on the Edge* – laat zien dat ze zich verspreiden over een zeer groot broedareaal. Dat strekt zich uit van Scandinavië tot oostelijk Siberië. De totale populatie in dit enorme verspreidingsgebied wordt geschat op groter dan twee miljoen. Op wereldniveau zijn de 2000 West-Europese hennetjes dus te verwaarlozen; de tientallen Nederlanders al helemaal. Dat maakt het drama van de verdwenen kemphaan niet kleiner, maar juist groter. Waarom willen zo weinig kemphanen nog in Nederland broeden? Vele kennen Nederland goed; ze trekken immers ieder jaar massaal langs.

Een grote familie, niet met uitsterven bedreigd

De eerste vraag die opkomt over het mogelijk verdwijnen van de broedpopulaties van West-Europa luidt: gaat daarmee uniek genetisch materiaal verloren? Zijn de genen met een aanpassing voor broeden in West-Europa aan het uitsterven? Om de genetica van kemphanen te onderzoeken, bekeken we in het kader van een vergelijkende studie tussen binnenlandse en kuststeltlopers, aan de Rijksuniversiteit Groningen 118 bloedmonsters. Die kwamen uit Mali, Nederland, Noorwegen, Zweden, Finland, Wit-Rusland, Gydan, Taymir, Kamchatka en Chukotka. Helaas verzamelden we deze monsters niet door zelf veel te reizen, maar dankzij de bereidwilligheid van vele collega's. Met genetische merkers karakteriseerden we het erfelijk materiaal van de celkern en van de energiefabriekjes in de cel – de mitochondriën. Beide gaven hetzelfde antwoord. Kemphanen zijn genetisch uniform; een Europese kemphaan is genetisch niet te onder-

scheiden van een Oost-Siberiër. Dus met het uitsterven van de kemphanen in West-Europa zal geen genetische lijn verloren gaan. De kemphanen die hier doortrekken hebben geen genen die hen vertellen dat ze hier niet kunnen broeden omdat hun voorouders dat ook niet deden. De gezamenlijke voorouders waren juist één grote familie en waarschijnlijk is er nog steeds veel uitwisseling van genen tussen broedgebieden.

Wordt de kemphaan een Aziatische soort?

In de tweede plaats vroegen we ons af: hoe gaat met de kemphanen in de rest van het verspreidingsgebied? Is de lokale achteruitgang onderdeel van een globale trend; gaan de aantallen in het hele verspreidingsgebied achteruit? Hierbij kregen we hulp van de Russische onderzoekers van het natuurmuseum en de universiteit van Moskou. Zij verwerkten telgegevens, verzameld door de onderzoekers die elk jaar naar de Russische broedgebieden afreizen, tot een indrukwekkende database. Samen met Eldar Rakhim-

berdiev, een 'statistisch getalenteerde' bioloog in Moskou, keken we naar de trends. Het bleek dat kemphanen in het Europese deel van de Russische arctische gebieden achteruitgaan, maar juist toenemen in het Aziatische deel. Broedende kemphanen zijn dus niet wereldwijd aan het verdwijnen, maar alleen uit Europa.

Slimme jongens en meisjes gaan niet naar Nederland

Vervolgens vroegen we ons af: hoe zit het met de doortrekkers in Europa? Zijn de doortrekkers trouw aan hun trekroutes, blijven ze altijd even lang pleisteren, vetten ze

goed op en hangt dat samen met de kwaliteit van foerageergebieden? Het Nederlandse onderzoek aan doortrekkende kemphanen startte in 2004 en dat was maar net op tijd. Begin jaren negentig van de vorige eeuw rapporteerde Eddy Wymenga nog minstens 50.000 doortrekkers voor Nederland; ze concentreerden zich in het 'lage midden' van Friesland. Eind jaren negentig was het lage midden niet meer zo populair; de doortrekkende kemphanen werden nu in Zuidwest-Friesland gezien. Een aantal jaren schommelden de aantallen in Zuidwest-Friesland rond de 20.000, maar de laatste jaren daalden ze gestaag en in 2009 waren er minder dan 5000 over.

Sinds 2004 hebben we samen met wilsterflapper Joop Jukema en zijn collega's meer dan 5000 individuen van kleurringen voorzien en jarenlang gevolgd. Wit-Russische kemphaanonderzoekers ontdekten dat daar meer en meer kemphanen opdoken. Daar was de kemphanenpiek opens twee weken vroeger en hij viel nu gelijk met die in ons land. Bovendien werden er drie in Nederland gemerkte kemphanen gezien. Dat lijkt misschien niet veel, maar op een wereldpopulatie van twee miljoen kemphanen is de

kans op drie Nederlanders zeer klein. Een vergelijking van de Nederlandse met Wit-Russische vangstgegevens liet zien waarom kemphanen nu de oostelijke route kiezen.

In Nederland nam tussen 2004 en 2008 de individuele verblijftijd af met 20% en de kemphanen vertrokken met een steeds lichter gewicht en een minder mooi verenkleed.

Alles wees erop dat kemphanen niet meer zo goed aan voedsel konden komen.

Toen we het habitatgebruik van de gemerkte vogels onder de loep namen, kregen we al snel een idee waar het probleem zou kunnen liggen. De meeste vogels werden gezien in met mest geïnjecteerde percelen. Slimme jongens die de vette wormen eten die de mest omhoog brengt. Of toch niet?

Meer gras, minder kemphanen

Gelukkig had Petra de Goeij de wijsheid om in 2003, toen er nog grote aantallen waren, goed te kijken wat er zo aantrekkelijk was aan de weilanden in West-Friesland. Die beschrijving laat zien wat het probleem is. Doortrekkende kemphanen foerageren het liefst in vrij natte, kruidenrijke weilanden.

Maar dit soort weilanden is er eigenlijk nauwelijks meer: de meeste weilanden in Zuidwest-Friesland zijn monotone raaigraslanden met lage waterpeilen. Raaigraslanden worden ook wel door kemphanen gebruikt, maar alleen net nadat er geïnjecteerd is. Het voedselaanbod van kemphanen is dus grotendeels afhankelijk van de periode dat er mest uitgereden wordt.

Boeren proberen de eerste snee gras te vervoegen en rijden de mest steeds eerder uit, tegenwoordig al vanaf februari. Dat leidt tot een cascade van effecten. Het herstel van het bodemleven in de raaigraslanden die zijn geïnjecteerd met mest duurt minstens twee weken. Daarnaast maakt het verlaagde waterpeil, nodig om met de machines zo vroeg het land op te kunnen, de bodem hard en ondoordringbaar. De vervroegde mestgift leidt weer tot eerdere grasgroei waardoor bodemdieren onbereikbaar worden voor korte snauvels. Door het ontbreken van kruidenrijke vegetatie is het insectenaanbod bovendien laag; die alternatieve prooi ontbreekt dus. Dit alles betekent dat medio april, wanneer vanouds de meeste kemphanen Friesland aandoen, er alleen voedsel is in de schaarse weilanden die op een extensieve manier worden beheerd. Daarvan zijn er onvoldoende om grote groepen kemphanen te voeden. De achteruitgang van de doortrekkers hangt dus samen met veranderingen in graslandbeheer.

We hoeven ze niet definitief kwijt te zijn

Met het verdwijnen van de Nederlandse kemphaan zal geen speciale soort kemphaan verdwijnen. Onze studies laten zien dat kemphanen flexibel zijn, heel snel op verandering inspelen en een trekroute door Nederland kunnen vervuilen voor een trekroute door Wit-Rusland. Dat is hoopgevend, want het betekent dat kemphanen kunnen terugkeren als de omstandigheden verbeteren. In Denemarken is dat gelukt, in een klein gebied in Tipperne waar de ontwatering werd teruggedraaid. De Nederlandse doortrekkers kunnen ook terugkomen als het agrarisch graslandbeheer 35 jaar terug in de tijd zou worden gezet en de natte, meer kruidenrijke weilanden terugkeren. ●

